

**Paulus Adelsgruber, Laurie Cohen, Börries Kuzmany, *Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772-1918*,
Wiedeń-Kolonia-Weimar 2011, ss. 316**

W latach 2004-2009 w Instytucie Dziejów Europy Wschodniej Uniwersytetu Wiedeńskiego były realizowane projekty badawcze: „Multikulturelle Grenzstädte in der Westukraine 1772-1914” i „Imperiale Peripherien: Religion, Krieg und die Szlachta”. Osoby wchodzące w skład biorące udział w obu przedsięwzięciach skoncentrowały swoją uwagę nad funkcjonowaniem wieloetnicznych społeczności w miastach leżących na obszarach niegdyś wchodzących w skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a w analizowanym okresie terytorium należącym do Cesarstwa Austriackiego (potem Austro-Węgier) i imperium Romanów. Efektem badań naukowych prowadzonych w ramach obu projektów jest książka trzech autorów Paulusa Adelsgrubera, Laurie Cohena, Börries Kuzmanego pt. *Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772-1918*.

Publikacja powstała w oparciu o materiały źródłowe i dostępne opracowania. Godna podziwu jest zakres materiałów źródłowych wykorzystanych przez Autorów. Znajdziemy tutaj odwołania do źródeł przechowywanych w centralnych archiwach: Federacji Rosyjskiej (Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu, Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne w Moskwie, Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie), Ukrainy (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie) i Austrii (Austriackie Archiwum Państwowe w Wiedniu). Ponadto Autorzy sięgnęli do źródeł znajdujących się w obwodowych archiwach państwowych na Ukrainie (Żytomierz, Lwów, Tarnopol, Chmielnicki), Archiwum Państwowego w Krakowie, Archiwum Austriackiego Banku Narodowego, Biblioteki Austriackiego Ministerstwa Finansów czy też przechowywanych na Uniwersytecie Maryland w Stanach Zjednoczonych. Imponuje również zakres wykorzystanych źródeł drukowanych i opracowań związanych z poruszaną problematyką. Świadczy to o ich wnikliwości i dociekliwości oraz niewątpliwej erudycji. Tak szeroko wykorzystane źródła i literatura czyni z tej publikacji bardzo interesującą monografię o bardzo nowatorskim ujęciu tematu. Stanowi to swoiste novum w badaniach nad pograniczem funkcjonującym w dobie późnonowożytnej.

Autorzy postanowili przedstawić w swojej pracy bardzo interesujące problemy małomiasteczkowych społeczności egzystujących w pograniczu austriacko-rosyjskim. Analizą objęto takie ośrodki miejskie jak: Brody, Podwołoczyska i Husiatyń (leżące w Galicji Wschodniej) oraz Radziwiłłów i Wołoczysk (położone w guberni wołyńskiej i podolskiej). Znajdziemy tutaj krótkie rysy historyczne poszczególnych miejscowości, próby odnalezienia się mieszkańców w nowej rzeczywistości politycznej i ekonomicznej po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zaakcentowana została również kwestia zastoju ekonomicznego jaki został spowodowany przecięciem szlaków komunikacyjnych wytyczeniem granicy rosyjsko-austriackiej w 1772 r. Przeprowadzono także analizę narodowościowo-wyznaniową oraz demograficzną społeczności miej-

skich. Zwrócono uwagę na szereg czynników bezpośrednio wpływających na wahania się liczby mieszkańców miast granicznych.

Czytelnik podczas lektury zetknie się ze zjawiskiem wszechobecnym w życiu codziennym miast przygranicza – zaangażowaniem miejscowej ludności w czerpanie zysków z przemytu i nielegalnego ruchu granicznego. Przy wyraźnej stagnacji ekonomicznej kontrabanda stawała się nierzadko głównym źródłem utrzymania. Sprzyjało to w ogóle wytworzeniu się zorganizowanej przestępczości czerpiącej zyski np. z przerzutu osób przez „zieloną granicę” z Rosji do Austro-Węgier. Zjawisko to uległo natężeniu w latach 90. XIX w. i na początku XX w., kiedy zauważalna była emigracja ludności do państw Ameryki Północnej i Południowej.

W dalszych rozważaniach Autorzy analizując obszar pogranicza poruszyli wiele interesujących tematów. Znajdziemy więc tutaj wiele miejsca poświęconego procesom demarkacyjnym granicy w Galicji Wschodniej między Austrią a Rosją w latach 1772-1815. Interesująco przedstawia się kwestia obecności obwodu tarnopolskiego pod panowaniem Romanowów w latach 1809-1815.

Analizując obszar pogranicza rosyjsko-austriackiego Autorzy nie przeszli obojętnie obok kwestii funkcjonowania nadzoru granicznego. Przeanalizowano w niej kształtowanie się i działalność struktur administracyjnych trudniących się strzeżeniem granicy (straż graniczna i c.k. straż skarbową) od końca XVIII w. do momentu wybuchu I wojny światowej. Omawiając działalność nadzoru granicznego dotknięto, wspomnianego już wyżej zjawiska przemytu. Autorzy potraktowali to jako pewien fenomen społeczno-ekonomiczny, który mógł jedynie zaistnieć w warunkach koegzystencji dwóch państw o różnej polityce podatkowej państwa. Znajdziemy więc tutaj obraz tego procederu istniejącego na obszarze przygranicza guberni podolskiej i wołyńskiej, poprzez przedstawienie rodzaju przemycanych towarów, metody ich transportowania oraz analizę wyznania przemytników. W obraz półświatka pogranicza wkomponowany został również element przenikania przez granicę dezertersów z jednostek armii rosyjskiej stacjonujących na obszarze guberni podolskiej i wołyńskiej a także osób uciekających do Galicji przed obowiązkiem odbycia służby wojskowej w rosyjskich siłach zbrojnych.

Kolejna część recenzowanej książki została poświęcona roli ekonomicznej miast pogranicznych rosyjsko-austriackiego. Autorzy podjęli się analizy obrotów handlowych mających miejsce w wybranych miastach regionu. Słusznie zwrócili uwagę na czynniki wpływające na intensyfikację wymiany handlowej w postaci: rozbudowy szlaków komunikacyjnych (linie kolejowe przecinające granicę państwa), powstawanie i rozbudowa struktury administracyjnej urzędów celnych związanych np. z budową kolei czy też rozwojem linii telegraficznych.

Pogranicze rosyjsko-austriackie stanowiło nie tylko barwny konglomerat narodowościowy. Występowała tutaj także typowa dla ziem nieistniejącej Rzeczypospolitej Obojga Narodów mozaika wyznaniowa. W miastach i wsiach leżących po obu stronach granicy mieszkali wierni Kościoła rzymskokatolickiego, greckokatolickiego, prawosławnego oraz wyznawcy religii możeszowej. Autorzy zdecydowali się na poruszenie szczególnie ważnych kwestii. Poświęcono sporo miejsca egzystencji Kościoła greckokatolickiego w Galicji oraz pojawiających się ruchów moskalofilskich. Zwrócono uwagę na losy unitów w imperium rosyjskim oraz nadzwyczajną politykę władz carskich odnośnie Kościoła prawosławnego w pasie przygranicznym (obecności symboliki cerkwi patriarchatu moskiewskiego). Kreśląc pejzaż wyznaniowy analizowanego obszaru nie

omieszkali wspomnieć o bardzo ważnych miejscach kultu religijnego w Poczajewie i Podkamieniu. Wyeksponowali ich rolę w oddziaływaniu na światopogląd religijny ludności zamieszkującej po obu stronach granicy międzypaństwowej.

Analiza pejzażu wyznaniowego nie mogła pominąć także ludności wyznania mojżeszowego. Żydzi stanowili bardzo licznie byli reprezentowani w społecznościach miejskich ośrodków granicznych. Zaprezentowano tutaj różne kwestie związane z egzystencją Żydów. Od funkcjonowania synagog, poprzez istnienie centrum chasydyzmu w Husiatyniu do wystąpienia pogromów żydowskich np. w Wołoczysku w 1881 r. Zasygnalizowano także założenia polityki rządu carskiego wobec kwestii żydowskiej na terenie imperium Romanowów.

Interesujące jest to, że Autorzy swoje dociekania nie kończą na chwili wybuchu I wojny światowej. Zdecydowali się na analizę egzystencji społeczności pogranicza w warunkach konfliktu zbrojnego. Znajdziemy więc tutaj nakreślenie sytuacji militarnej w Galicji Wschodniej w pierwszych tygodniach I wojny światowej. W dalszych rozważaniach zetkniemy się z obrazem okupacji rosyjskiej w Galicji i polityki władz rosyjskich wobec zajętych obszarów oraz realiami powrotu pod władzę monarchii Habsburgów.

Recenzowana książka jest niewątpliwie bardzo interesującym spojrzeniem na kwestie egzystencji wielonarodowościowego i wielowyznaniowego społeczeństwa w warunkach istnienia granicy państwowej. Na nietypowe zachowania ludności i powstania specyficznych warunków rozwoju miały wpływ czynniki wykreowane w wyniku kursu politycznego przez rząd rosyjski, jak i władze w Wiedniu. Publikacja ta jest pierwszym ujęciem problematyki pogranicza rosyjsko-austriackiego od końca XVIII w. do początku XX stulecia.

Krzysztof Latawiec
(UMCS)